

Helbesta Lîrîk di Edebîyata Kurdî ya Klasîk de

Abdurrahman Adak*

Destpêk

Mijara vê gotarê helbesta lîrîk di edebîyata Kurdî ya klasîk de ye. Di zanista edebîyatê de helbestên ku bi hest, coş, heyecan û semîmîyet tîn nivîsîn wek helbesta lîrîk (lyric) hatine binavkirin. Di helbesta lîrîk de “ez” a helbestvan di navendê de ye û helbestvan hizrên “xwe” digel hestên “xwe” îfade dike. Helbestvan ji aliyê rûhî/derûnî ve dikeve bin bandora tiştêkî û wê rewşa xwe ya rûhî bi rêya peyvê û di forma helbestê de derdixe der. Helbestvan behsa çî bike ferq nake ew di nav cîhaneke hizrî û me’newî de ye.

Lîrîzm şewazeke bingehîn û berbelav a helbestê ye. Ji ber vê jî mijarên ku bi vê şewazê hatine nivîsîn gelekî zêde ne. Di edebiyata klasîk a Rojhilata Îslamî de evîn, ciwanî, pîrî, mirin, kêfxweşî û xemgînî, mijarên dînî, neteweperwerî, daxwaza menfe’eta insaniyetê, hezjêkirina zar, jin û civakê, pesindayîna kes, daşorîna kesan, şanazî, tesewuf, şethiyat, şikayet name, hebsiyat, siruşt, afet û gelek tema û mijarên dî dikevin kategoriya helbesta lîrîk. Di helbesta Kurdî ya klasîk de jî tevahiya van tema û mijaran û gelek mijarên dî bi şewazeke lîrîk cih girtine. Dikare bê gotin ku di edebiyata Kurdî ya klasîk de dîwan û dîwançeyên ku hatine nivîsîn bi piranî ji helbestên lîrîk pêk tîn. Herweha tevahiya mesnewiyên evîndariyê lîrîk in.

Di gotarê de armanca sereke ew e ku taybetî û mijarên lîrîzma klasîk a Kurdî bî tesbîtîkirin û seyra wê ya tarîxî bê şopandin. Di herman demê de armanceke dî jî ew e ku di peywenda lîrîzma Rojavayî û lîrîzma Îslamî de cihê lîrîzma klasîk a Kurdî bê tesbîtîkirin. Ji ber ku helbesta Kurdî ya klasîk beşek ji helbesta klasîk a Îslamî ye dema pêdivî hebe dê serî li edebîyatên Erebi, Farisî û Tirkî jî bê dayîn.

Ji ber ku helbesta lîrîk/lîrîzm têgeheke Rojavayî ye û ne aîde çanda edebî ya Rojhilata Îslamî ye ku edebîyata Kurdî ya klasîk jî beşek jê ye, pêşî di çarçoveya edebîyata Rojavayê de pênase û dîrokçeyê kurt a vê têgehê dê bê pêşkêşkirin, piştê bi berfirehî li ser mijara

* Prof. Dr., Zanîngeha Mardin Artukluyê, Beşa Ziman û Edebîyata Kurdî/Mardin Artuklu Üniv. Kürt Dili ve Edb. Bl., abdurrahmanadak@gmail.com

“helbesta lîrîk di edebîyata Kurdî ya klasîk de” dê bê rawestan. Di gotarê de li ser xalên binavkirina têgeha lîrîzmê di edebîyata Kurdî ya klasîk de (termînolojî), tarîxa helbesta lîrîk a Kurdî, taybetîyên helbesta lîrîk a Kurdî yê wek mûsîqî, kêş, form û cureyê hin tesbît û analîz dê bên kirin. Herî dawî di beşa encamê de dê hin şîrove û analîzên giştî bên kirin û dawî li gotarê bê dayîn.

Helbesta Lîrîk bi Awayekî Giştî

Wek têgeh helbesta lîrîk helbestên hestyarîyê ne ku bi coş û xirûşê tên vegotin. Ev pênaseya herî sade û herî sereke ye. Di vê pênaseyê de esas terzekî vegotinê derdikeve pêş ku ew jî mijar çibe ferq nake di helbestê de hebûna hest, coş û xirûşê ye. Lêbelê ji bo ku helbestek wesfê lîrîkê bi dest bixe şertekî dî jî tê xwestin ku ew jî li kêleka şewaza hestyarîyê hebûna mûsîqîyê ye. Di esasê xwe de mûsîqî ne hêmaneke duyem a pênaseya helbesta lîrîk e, bi îfadeyê dirust ew temamkerê coş û xirûşê ye. Musîqî di cureyên dî yê helbestê de di pileya duyem de lê di helbesta lîrîk de di pileya yekem de cih digire. Paşxana vê yekê vedigere serdema Yewnana kevin. Lewra di wê serdemê de ev cureya helbestê (helbesta lîrîk) digel amûra mûsîqîyê ya bi navê “lîr”ê (lyra) hatine gotin û ji ber vê jî navê vê amûra mûsîqîyê lê vê cureya helbestê hatîye kirin. Ji bo ku coşa helbestê bilind bibe hebûna mûsîqîyê şert e, lêbelê divê bê gotin ku mûsîqîya helbesta lîrîk her dem ne bi rêya amûrê ye. Ahenga ku bi rêya dengên helbestê tê bidestxistin jî rola amûra mûsîqîyê dilîze ku ji Ronesansê vir ve amûra mûsîqîyê cihê xwe daye mûsîqîya helbestê bixwe. Wek encam dema di helbestekê de hestyarî û mûsîqî bigihîjin hev li wê derê helbesta lîrîk heye.¹ Hêjayî gotinê ye ku ev taybetîyên lîrîzmê di navbera wê û metafîzîkê de jî pêwendîyê saz dikin ku ev pêwendî ji alîyê Rênas Jîyan ve weha hatîye îfadekirin:

[h]em ji ber temayên wê, hem ji ber bikaranîna cînavka “ez”ê û hem jî ji ber muzîka wê, lîrîzm dike ku metafîzîk bikeve helbestê. “Ez” û “muzîk” jixwe rasterat “ruh” in, gava ku ev herdu faktor bi temayên weke “serbestî”, “evîndarî” û “mirin”ê re tên cem hev êdî helbesta lîrîk di şiverêyê metafîzîkî de ber bi bêdawîyê ve diherike.²

¹ Ron Padgett, *Handbook of Poetic Forms*, Teachers & Writers Collaborative, New York 1987, r. 109-11; The Editors of Encyclopaedia Britannica, “Lyric Poetry”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/art/lyric> (11.10.2020); Hilmi Yavuz, “Lirik Şiir”, https://www.academia.edu/38566087/Lirik_1_docx.

² Rênas Jîyan, “Di Helbestê de Lîrîzm”, *Ji Şevê re Ceribîn-Rexne*, Belkî Îst. 2008, 117.

Di esasê xwe de helbesta lîrîk yek ji sê cureyên bingehîn ên edebîyata Rojavayê ye ku paşxana wê vedigere serdema Yewnana kevin. Arîsto di berhema xwe ya bi navê *Poetikayê* de ku li ser hunera helbestê nivîsîye helbestê li ser du cureyan dabeş dike (epîk /destan û dramatik/şano) û amaje bi helbesta lîrîk jî dike. Lêbelê esas piştî wî Horatîos helbest li ser sê cureyên bingehîn formule kiriye û li kêleka epîk û dramatikê cih daye lîrîkê jî³.

Di helbesta epîk de vegêran heye û tê de bûyer tê vegotin; di helbesta dramatik de nîşandan heye û helbest li ser sehneyê bo temaşevanan tê pêşkêşkirin. Heçî helbesta lîrîk e di wê de jî coş heye⁴. Helbesta epîk civakî ye, tê de temsîliyeta civakê heye. Helbesta dramatik şano ye û hem trajediyê hem jî komedyayê vedihevine. Heçî helbesta lîrîk e di esasê xwe de mahiyeta wê tam ne dîyar e. Mirov nikare wek epîk û dramatikê sînorekî ji bo lîrîkê dîyar bike. Lewra dikare bê gotin ku helbestên ku derveyî epîk û dramatikê dimînin lîrîk in. Di esasê xwe de lîrîzm şewazek e û ev jî şewaza hestiyarîyê ye. Eger di helbestekê de ev şewaz digel mûsîqîyê hebe ew helbest dibe lîrîk. Êdî mijar çibe ne girîng e. Ji ber wê jî mijarên ku ev şewaz di wan de tê çibicîkirin gelek in. Evîn, dîn, xurbet, mirin, ciwanî, pîrî, kêfxweşî û xemgînî, fezîletên insanî, hezjêkirina zar, jin û civakê, pesindayîn û daşorîna kesan, şanazî, welat, şer û aşîtî, siruşt û afetên siruştî mijarên giştî ne ku di helbesta lîrîk de cih digirin⁵. Bêguman mirov dikare mijarên helbesta lîrîk zêde jî bike, lêbelê çawa ku hat gotin di helbesta lîrîk de tiştên ku lîrîzmê dîyar dike ne mijar e. Di helbesta lîrîk de ya girîng ew e ku hestiyarî û mûsîqî hebe.

Eger em derheqê seyra tarîxî ya helbesta lîrîk de zanyarîyên giştî bidin em dibînin ku ev cureya helbestê piştî serdemên Yewnan û Romayê esas di nav edebîyata Rojavayê de pêş dikeve. Di çarçoveya bizavên edebî yên Ewropî de lîrîzm cara pêşî di nav bizava humanîzmayê de xuya dike. Lêbelê di serdema klasîzmê de ku piştî humanîzmayê dest pê dike lîrîzm peyda nabe. Di klasîzmê de hunera bilind û rasyonelîzm heye. Piştî klasîzmê wek reaksiyonekê li dijî wan romantîzm derdikeve meydanê. Helbestvanên romantîk hunera bilind a helbestê û rasyonelîteyê red dikin û li şûna wê ferdîyet û şexsiyetê

³ R. Wellek, & A. Warren, *Edebiyat Teorisi*, (wer. Ömer Faruk Huyugüzel), Dergah Yay. İst. 2013, 267; Horatius, *Ars Poetica-Şiir Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

⁴ Kamil Aydın, *Karşılaştırmalı Edebiyat Günümüz Postmodern Bağlamında Algılanışı*, Birey, (2. baskı), İst. 2008, r. 91; Remezan Alan, *Destpêkek ji bo Zanista Edebiyata Modern*, Peywend, Stenbol 2015, 112.

⁵ Mensûr Restgar Fesaî, *Enwa'ê Şi'rê Farisî*, Şîraz 1373, 19-22.

derdixin pêş, li “xwe” vedigerin û behsa xwe dikin. Di bizava realîzmê de îcar şêwaza romantîzmê tê rexnekirin û bêyî “xwe”ya derûnî jiyana derve wek xwe tê teswîrkirin. Helbestvanên realîst ji xwe derbas dibin û behsa yên dîtir dikin; bêyî ku hizr û hestên xwe yên şexsî bixin nav wesifandinê behsa jiyana derve ya rasteqîn dikin.

Di edebîyata Rojavayê de lîrîzm esas di serdema romantîzmê de ji alîyê romantîkan ve derdikeve pêş. Lîrîzm bi destê romantîkan hêzeke mezin bi dest dixê û dibe cureyeke helbestê a rûniştî û xwedî rêzik⁶. Di vê serdemê de ji bo helbesta lîrîk hin qalibên nezmê û kêşê hatine tesbîtkirin. Bo nimûne helbestên bi teşeya sone (sonnet)yê ji bo lîrîzmê hatine terxankirin û di vê teşeyê de qalibê kêşê yê bi navê “iambic”ê hatiye bikaranîn⁷.

Piştî romantîkan helbesta lîrîk ketibe qonaxeke nû jî vê cureya helbestê di sedsala XXem de jî nîrxê xwe parastîye. Herçiqas di vê maweyê de helbesta lîrîk wek helbesteke derûnî ya derî temsîliyeta civakî tê rexnekirin jî teorîsyenê edebîyatê Adorno li hember rexneyên bi vî rengî bi şîroveyeke balkêş helbesta lîrîk diparêze. Li gor Adorno helbesta lîrîk derbirîna hest û hizrên “xwe” yên subjektîf e. Lêbelê ev nake lazîmê xwe ku helbesta lîrîk ferdî û takî be. Helbestvanê lîrîk li kêleka hest û hizrên xwe yên subjektîf pêkan e ku di heman demê de civakî be jî. Li gor wî tiştê ku sîyaset û îdeolojî naxwaze derkeve meydanê, tiştê ku ew vedişêrin helbestvanê lîrîk tam jî wê tiştê aşkera dikin û derdixin pêş. Loma jî di esasê xwe de helbesta lîrîk tam jî helbesteke civakî ye.⁸

Helbesta Lîrîk di Edebîyata Kurdî ya Klasîk de

Piştî ku me bi kurtî û giştî pênase û dîrokçeya helbesta lîrîk di edebîyata Rojavayê de pêşkêş kir niha jî em ê di çarçoveya binavkirina lîrîzmê (terma lîrîzmê), tarîxa helbesta lîrîk a Kurdî; mûsîqî, kêş, form û cureyên wê de li lîrîzma edebîyata Kurdî ya klasîk binêrin. Bêguman di van mijaran de wek beşek ji edebîyata Îslamî dê bi edebîyata Kurdî ya klasîk re serederî bê kirin.

⁶ Fatma Erkman-Akerson, *Edebiyat ve Kuramlar*, İthaki, İst. 2015, 132.

⁷ Kawa Nemir, *The Complete Sonnets Of William Shakespeare / Hemû Soneyên William Shakespeare*, Lîs, İst. 2010, 37-39.

⁸ Hilmi Yavuz, “Adorno ve Lîrik Şiir”, *Edebiyat Ve Sanat Üzerine Yazılar*, Yapı Kredi Yay., r. 229; Theodor W. Adorno, “Lîrik Şiir ve Toplum”, *Edebiyat Yazıları*, (wer. S. Yücesoy, O. Koçak), Metis Eleştiri, İst. 2015, 115-136.

Termînolojî

Di qada helbesta lîrîk a edebîyatên Rojhilata Îslamî de ku Kurdî jî yek ji van edebîyatan e berî her tiştî divê mirov li ser navlêkirina wê raweste (termînolojî). Lewra di edebîyatên Erebi, Farisî û Osmanî de navlêkirina helbesta lîrîk wek problemekê derdikeve pêş. Ji ber ku ev têgeh tegeheke Rojavayî ye, bi awayekî siruştî di edebîyatên Erebi û Farisî de ku edebîyatên sereke û damezirîner ên edebîyatên Îslamî ne ev têgeh tune. Dema ev têgeh di van her du edebîyatan de tunebe di edebîyatên dî yên milletên Misilman de jî nebûna wê tiştekî asayî ye. Lêbelê têgeh tunebe jî tiştekî pir aşkera ye ku ev cureya helbestê ku esasê wê hestiyarî ye di van edebîyatan de pir zêde heye. Çawa ku me gotibû hemû taybetiyên helbesta lîrîk a Rojavayî kêma zêde di helbesta Îslamî de tên dîtin, lêbelê bi awayekî siruştî nav bixwe nayê dîtin.

Piştî ku pêwendiyên edebîyatên Îslamî bi edebîyata Rojavayê re çêdibin em dibînin ku li nav Osmanîyan di serdema Tenzîmatê de ji bo navlêkirina helbesta lîrîk hin tevger derketine meydanê. Li gor ku Yavuz radigihîne, Yahya Kemal dibêje alimên Osmanîyan ji bo lîrîzmê ji du têgehên sîrdêr wergirtine. Yek ji wan têgehên “xînaîyet”[xîna], ya dî jî “rebabîyet” [rebab] e⁹. Xîna tê wateya dengbêjî, strangotin û sirûdgotinê; rebab jî navê amûreke mûsîqîyê ye ku bi tarê tê lêxistin. Ji ber ku di pênasîya helbesta lîrîk de hem hissîyat hem jî mûsîqî heye ji bo vê cureya helbestê navê xîna û rababê guncaw hatîye dîtin. Di vê çarçoveyê de helbesta lîrîk di forma rengdêrê de dibe “helbesta xînaî” yan jî “helbesta rebabî”. Lêbelê wek têgeh lîrîzm dibe “xînaîyet” û “rebabîyet” ku Yahya Kemal jî ev form bi kar anîne. Bi qasî ku tê dîtin di edebîyata Tirkî ya sedsala XXem de têgehên rebabê ji ya xînaê zêdetir cih digire. Dikare bê gotin ku di edebîyata Tirkî ya îroyîn de têgehên xîna/xînaîyetê bi tevahî hatîye jibîrkin. Heçî edebîyatên Erebi û Farisî ne bi qasî ku tê dîtin di wan de ji têgehên rebabîyet/rebabê zêdetir têgehên xînaîyet/xînaîyê tê bikaranîn. Di van edebîyatan de helbesta lîrîk wek “helbesta xînaî” rûniştîye¹⁰.

Di çarçoveya edebîyata Kurdî de em dibînin ku di metnên Kurdî yên klasîk de têgehên xîna û rebabê ji alîyê helbestvanan ve têra xwe hatine bikaranîn. Li jêrê em dixwazin ji bo vê dîyardeyê li ser çend nimûneyan rawestin:

⁹ Yavuz, “Lirik Şiir”.

¹⁰ Ji bo helbesta Erebi bnr. Ebdulletîf el-Werâfî, *el-Xînaîyye fi eş-Şî'r el-'Erebî*, <http://alwarari.e-monsite.com/pages/--1/6.html>; Ji bo helbesta Farisî bnr. Fesaî, b.n., 19.

Saqî şewişîn bi abê engûr
Mutrib herrişîn bi seytê sentûr

Qewwal û muxennî û xezelxwan
Mexmûr û siyahimest û sekran¹¹

Ehmedê Xanî (k.d. 1709) di vir de behsa qewwal û muxennî û xezelxwan dike ku her sê jî tên wateya kesê ku stranê distire. Ji van têgehên muxennî rasterast ji xînaê hatîye dariştin, her dûyên dî jî ji alîyê wateyên xwe ve xînaê refere dikin. Di helbesta Kurdî ya klasîk de têgehên bi vî rengî gelekî hatine bikaranîn. Di nav van de bi taybetî têgeha muxennînameyê girîng e ku ji muxennîyê hatîye dariştin. Muxennîname cureyeke edebî ya serbixwe ye ku di vî cureyê de tevahîya helbestê derheqê xîna û muxennî de tê nivîsîn.

Bo nimûne Şêx Ebdurehmanê Aqtepî (k.d. 1907) weha dest bi mexennînameya xwe dike.

Muxennî tu jî çend meqamê surûd
Nezim ke li ahengê tenbûr û ‘ûd

Muxennî were hem bi soz û bi saz
Nezim ke ji perdan ‘Iraq û Hicaz¹²

Çawa tê dîtin li vî derê Aqtepî her du beytan jî bi têgeha muxennîyê dide destpêkirin, xîtabî muxennî dike û jê re dibêje ku bi meqamên mûsîqîyê ji me re sirûdê bibêje. Li kêleka vî yekê jî di beytan de cih dide hin amûrên mûsîqîyê ku ew jî tenbûr, ûd û saz in. Li gor vî em di nav metnên Kurdî yê klasîk de rastî têgeha xînaê, formên ku jê hatine dariştin û peyvên ku heman wateyê didin tînin. Loma di edebîyata Kurdî de ji bo “helbesta lîrîk” “helbesta xînaî” ya edebîyatên Erebi û Farisî bi rehetî dikare bê bikaranîn. Lêbelê ji ber ku xîna bi Erebi ye û sirûda ku di Kurdî de cihê wê digire peyvke rûniştî ye li şûna “helbesta xînaî” “helbesta sirûdî” dê zêdetir li zimanê Kurdî bê.

Melayê Cizîrî (k.d. 1640) jî di gelek beytên xwe de amûrên mûsîqîyê bi kar tîne. Bo nimûne;

Muftî me ney û nay e û ney qewlê qedîm e
Bawer te nehînguh bide ber çeng û rebabê¹³

¹¹ Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, amd. Huseyn Şemrexî, Nûbihar, îst 2009, 117.

¹² Şêx Ebdurehmanê Aqtepî, *Rewdu'n Neim*, (amd. Tehsîn İbrahîm Doskî), Spîrêz, Dihok 2011., 44.

Çawa tê dîtin Mela li vê derê sê amûrên mûsîqîyê bi hev re bi kar tîne ku ew jî ney, çeng û rebab in.

Mela di destpêka dîwana xwe de jî weha dibêje:
Newaya mutribê çengê fixan avête xerçengê
Were saqî heta kengê neşoyîn dil ji vê jengê
Heyata dil meya baqî binoşîn da bi muştaqî
(Ela ya eyyuhe's - saqî edir ke'sen we nawilha)¹⁴

Li vê derê jî Mela “mutrib” û amûra “çeng”ê ya ku mutrib lê dixê bi hev re bi kar tîne. Mirov dikare bibêje ku li vê derê çeng dikeve şûna rebabê jî. Çawa ku Osmanîyan ji bo helbesta lîrîk amûra mûsîqîyê ya bi navê rebabê bi kar anîne Kurd jî dikarin amûra mûsîqîyê ya bi navê çengê bi kar bînin. Di vê yekê de tu problem tune. Li vir ya girîng ew e ku amûreke mûsîqîyê ku bi tarê tê lêxistin bê bikaranîn. Lewra Yewnanîyan ji bo vê cureya helbestê navê amûreke mûsîqîyê ku bi tarê tê lêxistin bi kar anîbûn. Lîra ku li nav Yewnan hatîye bikaranîn, rebaba ku li nav Osmanîyan hatîye bikaranîn û çenga ku li nav Kurdan hatîye bikaranîn amûrên mûsîqîyê ne ku bi tarê tên lêxistin. Di encamê de em di vê mijarê de bi her awayî ahengekê di navbera helbesta Rojava û ya Rojhilatê de dibînin.

Gelo ji bilî têgehên xîna û rebabê di edebîyata klasîk a Îslamî de ku helbesta hestiyarîyê sitûneke bingehîn a vê edebîyatê ye hin têgehên dî yên ku beramberî lîrîzmê werin tunene? Li gor ku pisporê helbesta Farisî Şerîfî dibêje têgeha helbesta lîrîk di edebîyata Farisî de bi tevahî beramberî “helbesta aşiqane” tê û di vê edebîyatê de her du peyv wek du peyvên muteradif tên bikaranîn. Di vê çarçoveyê de berhemên wek *Xusrew û Şêrîn* û *Leylî û Mecnûna Nîzamî* û xezelên şairên wek Hafîz, Se'dî û Mewlewî ku bi terzê aşiqane hatine nivîsîn tev helbestên lîrîk in¹⁵. Li gor rexnegirê edebîyata Tirkî Ahmet Hamdi Tanpınar jî têgeha “şewq”ê ku di edebîyata klasîk a Osmanî de hatîye bikaranîn bi tevahî beramberî têgeha lîrîzmê tê. Tanpınar di vê biwarê de weha dibêje:

“Helbesta me ya kevin, li rexmê helbestvanan, helbesteke dangan a mezin bû. Peyva şewqê ku di helbesta kevin

¹³ Melayê Cizîrî, *Dîwan*, amd. Selman Dilovan, Nûbihar, Stenbol 2010, 220.

¹⁴ Melayê Cizîrî, *b.n.*, 13.

¹⁵ Muhammedê Şerîfî, *Ferhengê Edebiyyatê Farisî*, (çapa pêncem), Intişarâtê Mu'in, Tehran 1391, 896-897.

de gelekî zêde dihat bikaranîn wesfê herî baş a vê helbestê bû. Em beyhûde ji bo lîrîzmê li navekî gerîyan.”¹⁶

Bi rastî jî şewq û têgehên wek îştîyaq û muştqaqê ku ji şewqê hatine dariştin bi tevahî paralelî têgeha lîrîzmê tên ku coş û xirûşê îfade dikin. Dema em li helbesta Kurdî ya klasîk dinêrin em dibînin ku ev têgeh di metnên Kurdî yên klasîk de jî têra xwe hatîye bikaranîn. Mesele em ji bo vê têgehê li helbesta Mela ya jêrîn binêrin:

Newaya mutribê çengê fixan avête xerçengê
Were saqî heta kengê neşoyîn dil ji vê jengê
Heyata dil meya baqî binoşîn da bi muştqaqî
(Ela ya eyyuhe's-saqî edir ke'sen we nawilha)¹⁷

Li vê derê Mela piştî têgehên mutrib û çengê ku bi lîrîzmê re têkildar in peyva muştqaqê bi kar tîne. Mela bi kurtî dibêje ku “dengê ku mutrib ji çengê derdixe wek fîxanekê digihîje asîmanan. Ey saqî em şeraba evîna îlahî ku heyata dil e bi îştîyaqê (bi muştqaqî) vexwin.” Bêguman li vê derê peyva muştqaqê ku ji şewqê hatîye dariştin coş û xirûşê îfade dike. Di encamê de di vê helbestê de hem mûsîqî (mutrib û çeng) hem jî hestiyarî bi hev re kom bûne ku ev jî lîrîzmê derdixe meydana. Bi awayekî siruştî ev helbest dibe helbesteke lîrîk. Wek encam bi navên cuda bin jî di helbesta klasîk a Îslamî de û di helbesta Kurdî ya klasîk de gelek têgehên ku lîrîzmê îfade dikin hene ku helbesta aşiqane, xezel, peyvên xîna û şewqê û yên ku ji wan hatine dariştin, amûrên mûsîqîyê yên wek rebab û çengê tev bi lîrîzmê re têkildar in. Lêbelê wek têgeh di edebîyatên Erebî û Farisî de “helbesta xînaî” û di edebîyata Tirkî de jî “helbesta lîrîk” di tedawulê de rûniştine. Di edebîyata Kurdî de jî têgehên “helbesta lîrîk” û “helbesta xînaî” ku gerdûnî ne û têgeha “helbesta sirûdî” ku xwemalî ye bi hev re dikarin bên bikaranîn.

Tarîxa Lîrîzma Klasîk a Kurdî

Lîrîzm, bi gotineke dî helbesta lîrîk di hemû dîyalektên edebî yên Kurdî de tê dîtin û di piranîya van dîyalektan de helbesta lîrîk cureya zal a helbestê ye. Di çarçoveya seyra kronolojîk a helbesta Kurdî ya klasîk de em cara yekem di edebîyata Lorî de rastî helbesta lîrîk tên

¹⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, “Yahya Kemal’e Dair”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergah Yay., İst. 2015, 335.

¹⁷ Melayê Cizîrî, *b.n.*, 13.

ku nûnerê wê yê herî kevin Baba Tahirê Uryan e. Uryan bi dubeytîyên xwe dibe yekem helbestvanê lîrîk ê edebîyata Kurdî ya klasîk.

Di edebîyatên Hewramî, Kurmancî û Soranî de helbesta lîrîk xwe di nav metnên dîwanan de nîşan dide. Dikare bê gotin ku hemû dîwanên van dîyalektan bi piranî ji helbestên lîrîk pêk tên. Lêbelê bi taybetî di edebîyata Kurmancî de mesnewîyên evînî (Leyla û Mecnûn û yên dî) jî wek metnên lîrîk derdikevin pêş. Herweha di mesnewîyên epîk ên edebîyata Hewramî de jî şewaza lîrîzmê tê çavdêrîkirin. Di edebîyata Zazakî de jî mewlûdnameyên Xasî û Babij ku metnên damezirîner ên vê edebîyatê ne metnên dînî yên lîrîk in. Di edebîyatên Lorî, Kurmancî, Soranî û Zazakî de serdestîya helbesta lîrîk li ser cureyên dî yên helbestê (epîk û dîdaktîk) bi awayekî aşkera tê çavdêrîkirin. Di edebîyata Hewramî de helbesta lîrîk ne cureya helbestê ya zal e. Di vê dîyalektê de helbesta epîk jî bi qasî ya lîrîk berbelav e. Ji ber ku Kurmancî, Soranî û Zazakî dikevin sahaya Osmanîyan û Hewramî dikeve sahaya Îranê dikare bê gotin ku serdestîya helbesta lîrîk di dîyalektên Kurdî yên sahaya Osmanîyan de ji yên sahaya Îranê zêdetir e.

Mûsîqî di Lîrîzma Klasîk a Kurdî de

Çawa ku hat gotin mûsîqî hêmaneke bingehîn a pênaseya lîrîzmê/helbesta lîrîk e. Di lîrîzmê de hebûna mûsîqîyê şert e. Ev mûsîqî çî digel enstrumanên wek lîr, rebab û çengê be, çî jî mûsîqîya hundurîn a helbestê ya bê enstruman be ferq nake. Ya girîng ew e ku bi helbestê re mûsîqî hebe. Mûsîqîya bi enstruman tişteki fêambar e, lêbelê gelo mebest ji mûsîqîya bê enstruman yan jî ji mûsîqîya hundurîn a helbestê çî ye? Eger bi kurtî bê gotin, mûsîqîya bê enstruman rasterast beramberî helbesta klasîk a saf tê. Lewra helbesta klasîk a saf bi serê xwe besteyeke mûsîqîyê ye. Çawa tê zanîn di helbesta klasîk de helbest bi qalibên rîtmîk ên erûzê tên nivîsîn û rîtm xaleke jêneger a vê helbestê ye. Her yek ji van qaliban jî nexme û lehneke cuda a mûsîqîyê dide. Mesela di her du beytên jêrîn de ku ya yekem a Melayê Cizîrî ye û ya duyem jî ya Melayê Bateyî ye, ji ber ku du qalibên cuda ên erûzê hene di wan de du nexmeyên cuda hene û her du jî bi du meqamên cuda tên xwendin.

mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun
Derê meyxaneya işqê seher arif ziyaret kir
Bi abê çeşm û xûnê dil widû best û teharet kir¹⁸

¹⁸ Melayê Cizîrî, *b.n.*, 92.

fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilun
Hemdê bê hed bo Xudayê alemîn
Ew Xudayê daye me dînê mubîn¹⁹

Ji ber vê yekê jî pispor her qalibekî erûzê wek besteyeke mûsîqîyê bi nav dikin. Ew helbestên ku di wan de qalibên erûzê ên curbicur tunebe û tenê nezmeke sade be ew dibe gufte. Lêbelê dema helbest bi qalibên erûzê yên cuda bèn nivîsîn her helbestek dibe besteyek û dibe îcrayeke xwedî mûsîqî. Li kêleka vê yekê di helbesta klasîk de ji bilî ahenga rîtmîk/mekanîk (kêş) ahengeke dengan jî heye ku bi serê xwe mûsîqîyê saz dike. Ev jî bi rêya hunerên wek qafîye, redîf, tesmît, cînas, îştîqaq, tekrîr, îade, 'eks, muwazene, alîterasyon û asonansê çêdibe²⁰. Ev ahenga ku bi duberekirina dengan û akustîka wan saz dibe li cem formalîstên Rûs wek orkestrasyona dengan tê binavkirin²¹. Edebîyatvanê Tirk Yahya Kemal ku girîngîyêke taybet dide lîrîzmê mûsîqîya helbestê bi têgeha "ahenga derûnî" bi nav dike û digel rîtma mekanîk a ku behsa wê hat kirin hebûna rîtmeke derûnî ku bi rêya dîzayna peyvan hestiyê saz dike şert didêre²². Em ê li jêrê ji bo mûsîqîya helbesta lîrîk a Kurdî ji Melayê Cizîrî du nimûneyan pêşkêş bikin.

Sebahu'l-xeyr(i) mesta min letîfa cam bi desta min
Xumar û meyperesta min tu wî meqsûd û qesta min
Ji meqsûdan tu wî bes min bibin ber çerxê etles min
Ji xeyrê te nevêt kes min bi reştûzên muqewwes min
Di benda zulfê çewkan im *sebahu'l-xeyr(i)* ya xanim
*Were binahiya çehvan bibînim bejn û balayê*²³

Yar hat û mest subha elest min dest bi dest dî cam di dest
Kagel dibest tayek verest vê ra şikest nîşan e qest²⁴

Di helbestên jorîn de çî ahenga rîtmîk be çî orkestrasyona dengan be em dibînin ku Melayê Cizîrî bi awayekî pir serkeftî besteyeke mûsîqîyê saz kirîye. Li kêleka wê amûr hebe mûsîqî zêdetir dibe, lêbelê amûr tunebe jî helbesta klasîk bixwe bi rêya ahenga rîtmîk û derûnî mûsîqîya xwe saz dike. Mirov dikare ji bo vê yekê gelek nimûneyan ji

¹⁹ M. Xalid Sadîmî, *Mela Huseynê Bateyî*, çapa yekem, Nûbihar, İstanbul 2010. 205, 175.

²⁰ Ji bo zanyariyên berfireh bnr. Muhsin Macit, *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, weş. Kapı, İst. 2016, 19.

²¹ Wellek, b.n., 180.

²² Ji bo zanyariyên berfireh bnr. Alphan Akgül, *Anlamın Sesi-Yahya Kemal Beyatlı'nın Şiir Estetiği*, Dergah Yayınları, İst. 2014.

²³ Cizîrî, b.n., 254.

²⁴ Cizîrî, b.n., 135.

helbesta Kurdî yaklîk bide. Li jêrê nimûneyeke dî cih digire ku ji Mela Ehmedê Heyderî (k.d. 1937) hatîye wergirtin.

Ji ser ta pê birîndar im bi derba *hicretê* îro
Cunûn û bê hiş û har im ji kerba *firqetê* îro
Ze'îf û jar û naçar im ji te'ba *xurbetê* îro
Seyahê sîne sed-par im bi herba *muhbetê* îro
Bi mislê gestiyê mar im ji şewqa qameta pur-tab²⁵

Çawa tê dîtin li vê derê ji aliyê Mela Ehmedê Heyderî ve orkest-rasyona dengan (ahenga derûnî) bi hemû hêmanên xwe digel ahenga rîtmîk hatîye cîbicîkirin. Ev helbest besteyeke mûsîqîyê ye. Digl vê yekê Heyderî jî, wek Melayê Cizîrî, têgeha şewqê bi kar tîne. Loma em dikarin bibêjin ku Tanpınar mafdar e dema dibêje şewq beramberî lîrîzmê tê. Bi rehetî em dikarin bibêjin ku di edebîyata Kurdî de jî helbestvanan ev têgeh di şûna lîrîzmê de bi kar anîne. Çawa tê dîtin mûsîqî wek şertekî jêneger û bingehîn a lîrîzmê di helbesta Kurdî ya klasîk de, belkî ji edebîyatên Erebi, Farisî û Tirkî zêdetir, bi awayekî pir serkeftî hatîye cih. Bi bawerîya me helbesta Kurdî ya klasîk ji aliyê mûsîqîyê ve nimûneyên xarîqa ên helbesta lîrk in di nav helbesta cîhanê tevî de.

Kêş di Lîrîzma Klasîk a Kurdî de

Çawa ku hatibû gotin (bnr. Helbesta Lîrîk bi Awayekî Giştî) di edebîyata Rojavayê de bi destê romantîkan ji bo helbesta lîrîk hin rêzik hatibûn danîn û di vê çarçoveyê de helbesta lîrîk bi hin qalibên kêşê yên dîyar hatibû nivîsîn. Bo nimûne ji van qaliban teşeya sone (sonnet)yê ji bo helbestên lîrîk hatibû terxankirin û di vê teşeyê de qalibê kêşê yê bi navê “iambic”ê hatibû bikaranîn. Dema em li (sonnet)yên Shakespeare dinêrin em dibînin ku di her misrayekê de pênc parçeyên ku ji hêceyê nekirpandî û yeke kirpandî pêk tên bi awayekî periyodîk cih digirin û ev qalib wek “iambic pentameter” tê binavkirin.²⁶ Hêjayî gotinê ye ku di navbera qalibên kêşa helbesta lîrîk a Rojavayî (yên çawayî/accntula ku di helbesta Latînî, Îngilîzî, Almanî û hwd. tîk bikaranîn) û qalibên erûza Îslamî de ji aliyê hebûna parçeyên biçûk ên periyodîk û nîrxê hêceyan ve paralelîyek heye. Di her duyan de jî periyod/tef'ile hene û di her duyan de jî nîrxekî hêceyan heye. Her-

²⁵ Önder Beyter, Dîwana Mela Ehmedê Heyderî (Metn û Lêkolîn), Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn 2013, 94.

²⁶ Kawa Nemir, h.b.

çiqas di kêşa Rojavayî de bêhêzî û bihêzîya hêceyan û di ya Îslamî de kurtî û dirêjîya hêceyan esas be jî di encamê de hêceya bêhêz bi ya kurt re û hêceya bihêz jî bi ya dirêj re hevseng e. Loma jî perîyodeke iam-bicê (~ /) beramberî tefileyê “fe’ûl”ê ya erûzê (+ -) tê²⁷.

Li vê derê xaleke dî ya ku pêwist e li ser bê rawestan di helbesta lîrîk a Rojavayî de terxankirina hin qalibên dîyar ên kêşê bo helbesta lîrîk e (iambic, trochiac, anapestic û dactylic). Dema em li helbestên lîrîk ên edebîyata Îslamî, bi taybetî jî li helbestên lîrîk ên edebîyata Kurdî dinêrin em dibînin ku terxankirina hin qalibên kêşê bo helbesta lîrîk di wan de jî heye. Lewra helbestên lîrîk ên ku di dîwanan de cih digirin bi taybetî bi qalibên ji behrên “hezec” û “recez”ê tînin nivîsîn ku ev qalibên nerm ên erûzê ne. Dîsa em dizanin ku helbestên lîrîk ên mesnewîyan bi piranî bi qalibekî taybet (mef’ûlu mefa’ilun fe’ûlun) tînin nivîsîn. Eger bê gotin ku di edebîyatên Îslamî de helbestên lîrîk tu carî bi qalibê “fe’ûlun fe’ûlun fe’ûlun fe’ûlun” nehatine nivîsîn dê ne şaş be. Ev qalib zêdetir di helbesta epîk, yan jî helbesta dîdaktîk de hatiye bikaranîn. Bi kurtî ji aliyê rêzik û pratîkên kêşnasîyê ve jî di navbera lîrîzma klasîk a Kurdî û lîrîzma Rojavayî de paralelîyek tê dîtin. Divê neyê jibîrkirin ku ev xal di heman demê de bi mûsîqîya helbesta lîrîk ve jî girêdayî ye.

Form di Lîrîzma Klasîk a Kurdî de

Di helbesta Rojavayê de ji bo helbesta lîrîk hin form hatine texsîskirin. Bo nimûne ballad û sonnet helbestên lîrîk in ku xwedî formên taybet in. Herweha elegy (mersiye) bi qalibekî taybet hatiye nivîsîn. Taybetîyeke dî ya helbesta lîrîk a Rojavayê ew e ku qewareya wê kurt e.²⁸ Helbesta klasîk a Îslamî ji aliyê pêwendîya helbesta lîrîk û formê ve tam ne wek helbesta Rojavayê ye. Bo nimûne di helbesta Farisî de ji bo helbesta lîrîk qalibên taybet û qewareyeke kurt nehatine dîyarkirin²⁹. Heman tişt di helbesta Kurdî ya klasîk de jî tê çavdêrîkirin. Di edebîyata Kurdî ya klasîk de helbesta lîrîk ji aliyê formên helbestê ve gelekî dewlemend e. Dikare bê gotin ku piranîya teşeyên dîwanan ên wek xezel, musemmet, terkîb-tercî’ û ruba’î/dubeytî dikevin kategorîya helbesta lîrîk. Herweha helbesta lîrîk a Kurdî her dem ne bi qewareyeke kurt tê nivîsîn. Çawa ku formên kurt û navîn ên dîwanan dikevin kategorîya helbesta lîrîk bi heman rengî mesnewîyên dirêj jî dikevin vê kategorîyê. Ev jî nîşan dide ku helbesta lîrîk cureyeke

²⁷ Ji bo agahîyên berfireh derheqê kêşa iambicê de bnr. Nemir, h.c.

²⁸ Fesaî, b.n., 165-166.

²⁹ Fesaî, h.c.

berbelav a helbesta klasîk a Kurdî ye û ji alîyê formên xwe ve dewlemend e.

Cureyên Edebî di Lîrîzma Klasîk a Kurdî de

Çawa ku di beşa termînolojîyê de jî hatibû gotin lîrîzm şewaz û terzekî edebî ye. Ev terz di gelek mijaran de tê tetbîqkirin ku evîn, dîn, tesewif, xurbet, mirin, ciwanî, pîrî, kêfxweşî û xemgînî, pesindayîn û daşorîna kesan, şanazî, welat, şer û aşîtî, siruşt û afetên siruştî wek mijarên sereke yên helbesta lîrîk derdikevin pêş. Li vê derê xala ku em dixwazin derxin pêş ew e ku hin ji van mijaran bi demê re bûne cureyên edebî û di encamê de pêwendîyek di navbera helbesta lîrîk û cureyên edebî de jî derketîye meydana. Di helbesta Rojavayê de cureyên edebî yên ku dikevin kategorîya helbesta lîrîk weha hatine rêzkirin: Elegy (mersîye), epithalamium (bûkname), chamon (terane), ballad û sonnet³⁰. Cureyên edebî wek diyardeyeke edebîyatê di helbesta Kurdî ya klasîk de jî cih digirin. Dikare bê gotin ku piranîya cureyên helbesta Kurdî ya klasîk dikevin kategorîya helbesta lîrîk. Di helbesta Kurdî ya klasîk de cureyên edebî yên ku di nav helbesta lîrîk de cih digirin ji yên di nav helbesta epîk û helbesta dîdaktîk de cih digirin zêdetir in.

Bi taybetî cureyên bi Xwedê re têkildar bi tevahî lîrîk in. Loma dîn mijareke girîng a lîrîzmê ye. Di di serdema berê ya Yewnana kevin de derheqê Xweda de hizreke antropomorfîst hebû. Li gor insanên wê serdemê Xweda wek insanan bi qisûr bû; kêfxweş dibû, hêrs dibû û heyfa xwe dihilanî (antropomorfîzm). Lêbelê piştî fîlozofên Yewnanî li dijî vê yekê derketin û antropomorfîzm red kirin³¹. Dijayetîya antropomorfîzmê di dînen Mesîhîti û Îslamê de jî hebûna xwe domand. Di dîn de Xweda naşibe mexlûqan û taybetîyên mexlûqan ên wek acizî, poşmanî û hwd. pê re tunene. Yanî Xweda mute'al e; xwedîyê kemalê ye û bê qusûr û 'eyb e. Berevajî vê insan aciz e û muhtacê Xwedayê mute'al e. Ji ber ku bawerîya Îslamî çavkanîyeke bingeîn a helbesta klasîk e, di vê helbestê de helbestvanan li hemberî wî serê xwe tewandine, îltîcayî wî kirine û di rewşên taybet de helbestên lîrîk nivîsîne. Di helbesta klasîk a Kurdî de cureyên tewhîd, munacat û esmaulhusnayê di vê çarçoveyê de derketine meydana.

Bêguman ji bilî van cureyên dînî di helbesta Kurdî ya klasîk gelek cureyên edebî yên di jî di çarçoveya helbesta lîrîk de cih digirin. Li

³⁰ Fesaî, h.c.

³¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İst. 1999, 63.

jêrê di helbesta Kurdî ya klasîk de cureyên edebî yên ku dikevin kategoriya helbesta lîrîk bi awayekî kategorîk hatine pêşkêşkirin:

1. **Cureyên Edebî yên bi Xweda re Têkildar:** Tewhîd, Munacat
2. **Cureyên Edebî yên bi Pêxember re Têkildar:** Ne't, Mewlûd, Siyer, Hilye-Şemail, Mi'raciye
3. **Cureyên Edebî yên Tesewufî:** Dewriye, Medîhe
4. **Cureyên Edebî yên bi Evînê re Têkildar:** Xezel, Mesnewiyên evînê
5. **Cureyên Edebî yên bi yên bi Kesan re Têkildar:** Medhîye, Mersîye, Hicwîye
6. **Sîruşt:** Beharîye
7. **Şerab:** Saqîname
8. **Xîna:** Muxennîname
9. **Xwarin û Vexwarin:** Simatiye

Hêjayî gotinê ye ku xiştaya jorîn di çarçoveya cureyên herî berbelav de hatîye amadekirin. Li vê derê em dixwazin xezeleke Melayê Cizîrî ji bo helbesta lîrîk wek nimûne pêşkêş bikin³².

Mustef'ilun mustef'ilun mustef'ilun mustef'ilun

Îro ji husna dilberê dîsa helak û serxweş in
Remzên di wê şîrînsurê sohtim bi pêta ateşin

Sohtim bi berqa lami'e ew necm û bedra tali' e
Şemsa semayê rabi' e lew pur ji şewqê şewwişin

Pur şewwişandin wê dile zulfên siyah ser dan mile
Tora muxalif silsile selwa 'eqarib lê meşin

Selwa 'eqarib lê weten ew nazika nûrînbeden
Qendê dirêjin guft û ken biskan di lê kir bawêşin

Biska siyah re'na ye mest yek dî bi heyran pê ve dest
Hemyan bi mestî helqe best der bendê ew zulfa reşin

Êsîr kirim zulfa çelek ew horiya şubhet melek
Tîr dan ji reştûzên helek mecrûhê qewsê purweşin

³² Melayê Cizîrî, b.n., 163-165.

Tîr dan ji qewsê malzirav ew gewhera pur şewq û tav
Sotin li min cerg û hinav lew têk ji cergê herişîn

Cerg û cesed têk sohtine lew xef xedengan nuhtine
J'qewsê hilalî jih tune heyranê dêma mehweşîn

Hem bedr û hem Zuhra ye dêm j'wê 'alema kubra ye dêm
Xweş destxet û tuxra ye dêm herfan ji miskê lê nişîn

Lewhê ji nû sîqal bidin herdem ji nû ve xal bidin
Da dil bi yekdî pal bidin nuqtan ji zêrabê weşîn

Zulfa siyah 'enber bike xemlê ji zêrê zer bike
Zerbafe û dîba ber bike misk û gulavê lê reşîn

Mawer ke terh û bişkuwan cîranê berg û lu'luwan
Ew 'er'er û selwa ciwan şetrî bi mestî lê xuşîn

Şetrî we tayên sor û zer bayê nesîm lê da seher
L'wê cebhetê hijyan du per lewra sekara bêhişîn

Meşha seher yarê şefîq da min bi enguştên 'eqîq
J'wê badeya nûrînrehîq mexmûrê xemra bêxişîn

Mexmûrê bêcamê ez im yexmakirê ramê ez im
Çavnêrê peyxamê ez im perwaneyê şem'a geşîn

Perwane yîn sotîkebed dilber ji ber burca esed
Tîr dan ji reştûzên Semed lew têk ji xûnê neqqişîn

Kuştim bi qewsê 'enber e şoxê ji dil mil dan ber e
Êxiste dil sed pencere ev renge em mihnetkeşîn

Mihnetkeşîn roz û şebê der firqeta şîrînlebê
Zulma ji ber destê te bê ew 'edl e em pur pê xweşîn

Zulma tu kî pir pê xweşim sohtîdilê hicrankeşim
Mislê perengê atêşim rûhek mucerred bêleşîn

Min dî sehergaha "elest" camek ji kewser dost di dest
Jê da Melê lew maye mest hetta heyatê serxweşîn

Hêjayî gotinê ye ku ev xezel wek cureyeke binbeş a xezelê dikeve kategoriya “xezela pak”³³. Balkêş e ku navê vê cureya xezelê tam jî alîyê hestiyarî û derûnî yê helbesta lîrîk îfade dike. Bêguman helbest ne tenê ji alîyê xwe yê derûnî ve di heman demê de ji alîyê mûsîqîya xwe ve jî nimûneyek xweş a lîrîzmê ye.

Encam

Helbesta lîrîk ku yek ji cureyên herî kevin ê edebîyatên Rojavayî û Rojhilatî ye di edebîyata Kurdî ya klasîk de jî cureyeke sereke ye. Tarîxa edebîyata Kurdî bi helbesta lîrîk dest pê dike û di hemû dîyalektên edebî yê Kurdî de helbesta lîrîk cihekî mezin digire. Bi hêsani dikare bê gotin ku cihê helbesta lîrîk a Kurdî di nav cureyên dî yê edebî de pileya yekem e. Ji ber vê jî di edebîyata Kurdî ya klasîk de cureyên edebî yê ku di bin banê helbesta lîrîk de cih digirin ji cureyên dî yê edebî zêdetir in. Helbesta lîrîk a Kurdî ewqasî berbelav e ku bi dehnan form û cureyên edebî yê ku di dîwan û mesnewîyan de cih digirin dikevin nav kategoriya helbesta lîrîk.

Di vê vekolînê de xaleke pir girîng ku wek encam hat bidestxistin jî ew e ku krîterên helbesta lîrîk a Rojavayî û yê helbesta Kurdî ya klasîk ên wek kêş û mûsîqîyê di her du alîyan de paralelî hev in. Eger em bibêjin ku krîtera mûsîqîya hundurîn a helbestê di edebîyata Kurdî ya klasîk de ji edebîyata Rojavayê bihêztir e dê ne darazeke şaş be. Bêguman di navbera lîrîzma Rojavayî û ya Kurdî de cudahî jî hene. Bo nimûne lîrîzm di klasîzma Rojavayî de tune ye lêbelê heman lîrîzm esasê klasîzma Kurdî ye. Di çarçoveya bizavên edebî yê Rojavayî de lîrîzm esas di helbesta romantîk de tê dîtin. Loma jî lîrîzma Kurdî ji alîyê hunera bilind ve bi klasîzmê re û ji alîyê hestiyarî û coşê ve jî bi romantîzmê re digunce.

Di dawîya vê gotarê de divê bê gotin ku herçiqas lîrîzma Kurdî ya klasîk ji alîyê temsîliyeta civakî ve lawaz dixuye jî, eger mirov ji nêz ve lê binêre, di çarçoveya nêrîna Adorno de jî, dê bê dîtin ku di esasê xwe de ev rewş bi realîteya tarîxî û civakî ya Kurdan ve girêdayî ye û loma jî divê ji qisûrekê zêdetir wek xweserîyekê bê dîtin. Nêrîna Adorno ya bi şeweya “tiştê ku sîyaset û îdeolojî naxwaze derkeve meydanê helbestvanê lîrîk tam jî wê tiştê aşkera dike” bi rastî jî gelekî balkêş e û mirov dikare bibêje ku tam jî helbesta Kurdî ya klasîk pênase dike. Rast e, di helbesta Kurdî ya klasîk de rengê lîrîzmê û ferdîyetê gelekî zal e, lêbelê ev di heman demê de renegekî xwedî nîrx e jî. Ev helbest helbesteke pak e û ji tiştên maddî û qirêj dûr maye. Ne tesaduf e ku di

³³ Ji bo xezela pak bnr. Abdurrahman Adak, *Teşeyên Nezmê di Edebîyata Kurdî ya Klasîk de*, Nûbihar, Îst. 2019, 219.

edebîyata klasîk a Îslamî de navê cureyeke xezelê jî “hezela pak” e û di edebîyata Kurdî ya klasîk de jî gelek nimûneyên wê hene.

Çavkanî

Adak, Abdurrahman, Teşeyên Nezmê di Edebîyata Kurdî ya Klasîk de, Nûbihar, Îst. 2019.

Adorno, Theodor W., “Lirik Şiir ve Toplum”, Edebiyat Yazıları, (wer. S. Yücesoy, O. Koçak), Metis Eleştirisi, Îst. 2015.

Alan, Remezan, Destpêkek ji bo Zanista Edebiyata Modern, Peywend, Stenbol 2015.

Akgül, Alphan, *Anlamın Sesi-Yahya Kemal Beyatlı'nın Şiir Estetiği*, Dergah Yayınları, Îst. 2014

Aqtepeî, Şêx Ebdurehman, Rewdu'n Neîm, (amd. Tehsîn İbrahim Doskî), Spîrêz, Dihok 2011., Aydın, Kamil, Karşılaştırmalı Edebiyat Günümüz Postmodern Bağlamında Algılanışı, Birey, (2. baskı), Îst. 2008.

Beyter, Önder, Dîwana Mela Ehmedê Heyderî (Metn û Lêkolîn), Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn 2013.

Cevizci, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yay., Îst. 1999.

Cizîrî, Mela, Dîwan, amd. Selman Dilovan, Nûbihar, Stenbol 2010.

The **Editors of Encyclopaedia Britannica**, “Lyric Poetry”, Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/art/lyric> (11.10.2020).

Erkman-Akerson, Fatma, Edebiyat ve Kuramlar, İthaki, Îst. 2015.

Fesaî, Mensûr Restgar, Enwa'ê Şi'rê Farisî, Şîraz 1373.

Horatius, *Ars Poetica-Şiir Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Jîyan, Rênas, “Di Helbestê de Lîrîzm”, Ji Şevê re Ceribîn-Rexne, Belkî Îst. 2008.

Macit, Muhsin, *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, weş. Kapı, Îst. 2016.

Nemir, Kawa, *The Complete Sonnets Of William Shakespeare / Hemû Soneyên William Shakespeare*, Lîs, Îst. 2010.

Padgett, Ron Handbook of Poetic Forms, Teachers & Writers Collaborative, New York 1987.

Sadinî, M. Xalid, Mela Huseynê Bateyî, çapa yekem, Nûbihar, İstanbul 2010.

Şerîfî, Muhemmed, Ferhengê Edebiyyatê Farisî, (çapa pêncem), Intişaratê Mu'în, Tehran 1391.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, “Yahya Kemal’e Dair”, Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergah Yay., İst. 2015.

el-Werârî, Ebdulletîf, el-Xinaiyye fi eş-Şi’r el-‘Erebî, <http://alwarari.e-monsite.com/pages/--1/6.html> (11.10.2020).

Wellek, R. & Warren, A., Edebiyat Teorisi, (wer. Ömer Faruk Hüyüzel), Dergah Yay. İst. 2013.

Xanî, Ehmed, Mem û Zîn, amd. Huseyn Şemrexî, Nûbihar, İst 2009.

Yavuz, Hilmi, “Adorno ve Lirik Şiir”, Edebiyat Ve Sanat Üzerine Yazılar, Yapı Kredi Yay., İst. 2008.

Yavuz, Hilmi, “Lirik Şiir”, https://www.academia.edu/38566087/Lirik_1_docx (11.10.2020).